

Józef Charkot*

UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE
I PRAWNO-ORGANIZACYJNE
GÓRNICZO-KONSERWATORSKIEGO ZABEZPIECZANIA
ZABYTKOWYCH WYROBISK KOPALNI BOCHEŃSKIEJ

WSTĘP

Kopalnia Soli Bochnia od początków swojej działalności górniczej pozostaje przedsiębiorstwem państwowym. Prowadzenie prac zabezpieczających i podtrzymywanie właściwego poziomu technicznego zakładu przez ponad siedem stuleci było podyktowane przede wszystkim koniecznością zapewnienia ciągłości funkcji produkcyjnej, w mniejszym zakresie bezpieczeństwem położonego nad nim miasta. Od 1981 r. utrzymanie i konserwacja części wyrobisk jest ustawowym obowiązkiem właściciela w związku z wpisaniem najcenniejszego rejonu kopalni do rejestru zabytków¹. Ranga tego obiektu wzrosła wraz z uznaniem go w 2000 r. za Pomnik Historii², a zwłaszcza w związku z umieszczeniem w 2013 r. na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO³.

W 1990 r. żupa bocheńska zakończyła, prowadzoną nieprzerwanie od połowy XIII w., działalność produkcyjną⁴. Od tego czasu podstawowym zadaniem pozostaje

* Józef Charkot, Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, j.charkot@muzeum.wieliczka.pl.

¹ Decyzja Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Tarnowie z dnia 11 XII 1981 r. – Wpis do Rejestru Zabytków Polskich nr A 238.

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 września 2000 r. w sprawie uznania kopalni bocheńskiej za Pomnik Historii.

³ Decyzja Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO podjęta podczas obrad w Kambodży w dniu 23 czerwca 2013 r.

⁴ Decyzja Nr (Org) 90 Ministra Przemysłu z dnia 26 II 1990 r.

stała likwidacja części zakładu górniczego⁵ oraz utrzymywanie i zabezpieczanie wyrobisk objętych ochroną konserwatorską. Jednak do 2000 r., ze względu na brak odpowiednich uregulowań prawnych, umożliwiających przeznaczanie środków finansowych na zabezpieczanie wyrobisk zabytkowych, prowadzone były głównie prace likwidacyjne. Dopiero od tego czasu następuje systematyczne przesuwanie akcentów na korzyść prac górniczo-konserwatorskich.

Celem niniejszego artykułu jest spojrzenie na dotychczasowe dokonania w zakresie ochrony przestrzeni górniczej kopalni i jej wyposażenia, jako zabytku rozumianego w sensie prawnym. Przedstawiono je na tle działań zabezpieczających podejmowanych w całej historii funkcjonowania przedsiębiorstwa. Problematyka ta nie ma dotychczas syntetycznego ujęcia. Pewne jej aspekty zasygnalizowano w artykule Józefa Charkota i Wacława Jaworskiego pt. „Charakterystyka zabytkowych wyrobisk kopalni soli w Bochni”⁶. Szerzej zaprezentowana została w 2003 r. w obszernym, nieopublikowanym opracowaniu pt. „Wyrobiska zabytkowe Kopalni Soli Bochnia, pomnika historii w aspekcie konserwatorskim”⁷, gdzie dokonano uszczegółowienia zakresu ochrony zabytku i przedstawiono podstawowe zasady jej realizacji. Zasadniczym materiałem źródłowym dla powyższych ustaleń były informacje zgromadzone podczas prowadzonej przez pracowników Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, przy współpracy z kadrą inżyniersko-techniczną Kopalni Soli Bochnia, inwentaryzacji tamtejszych podziemi⁸. Natomiast opracowywane przez Muzeum studia historyczno-konserwatorskie stanowią podstawę dla prac projektowych, wydawania pozwoleń konserwatorskich jak i realizacji robót zabezpieczających w zabytkowych komorach i chodnikach.

Sposób ujęcia prezentowanych w artykule zagadnień zaczerpnięto z analogicznego opracowania dotyczącego kopalni wielickiej⁹.

⁵ Oprócz likwidacji niezabytkowej części Kopalni Soli „Bochnia”, w gestii jej dyrekcji pozostaje całkowite zlikwidowanie zakładów filialnych: Kopalni „Siedlec – Moszczenica” i Otworowej Kopalni Soli „Łęzkowice”. W ostatniej zostało ono zakończone w 2006 r.

⁶ J. Charkot, W. Jaworski: *Charakterystyka zabytkowych wyrobisk kopalni soli w Bochni*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” (dalej: „SMDŻ”), t. XVII, 1992, s. 7–59.

⁷ J. Charkot, W. Gawroński, W. Jaworski: *Wyrobiska zabytkowe Kopalni Soli Bochnia, pomnika historii w aspekcie konserwatorskim*, Wieliczka, sierpień 2003, mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

⁸ A. Jodłowski, J. Charkot: *Dokumentacja wyrobisk górniczych podstawą ochrony zabytkowych kopalń Wieliczki i Bochni – rola Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, III Konferencja Muzeów Górniczych i Skansenów Podziemnych w Polsce, Wieliczka 2015, s. 147–159.

⁹ J. Charkot: *Problematyka zabezpieczania i konserwacji zabytkowych wyrobisk kopalni wielickiej*, „SMDŻ”, t. XXIII, 2003, s. 9–35.

HISTORYCZNY RYS GÓRNICZYCH PRAC ZABEZPIELAJĄCYCH (DO 1981 R.)

Świadomość niepowtarzalnego charakteru bocheńskich podziemi znacznie wyprzedzała akty prawne przyznające im status zabytku. Świadczą o tym między innymi literackie opisy sprzed kilku wieków, inspirowane zwiedzaniem kopalni¹⁰, jak i spostrzeżenia wielu fachowców z różnych dyscyplin naukowych poczynione w ostatnich dziesięcioleciach. Charakterystyczna jest między innymi opinia geologa, pracownika i wybitnego znawcy kopalni, profesora Józefa Poborskiego. Już w latach 50. XX w. napisał, że tamtejsze „... bardzo stare wyrobiska, godne są zabezpieczenia, jako osobliwe zabytki naszej rodzimej kultury górniczej...”¹¹. Jednak do 1981 r., tj. do czasu wpisania obiektu na listę zabytków, niezbędne prace zabezpieczające uwzględniały aspekty techniczne, związane z produkcyjnym funkcjonowaniem zakładu. Wyjątek od tej reguły stanowiły jedynie przedsięwzięcia konserwatorskie i restauratorskie realizowane w podziemnych kaplicach¹².

Konieczność prowadzenia górniczych robót zabezpieczających pojawiła się już na etapie przygotowań do eksploatacji. W przypadku szybów, szybków i chodników wynikała z potrzeby utrzymywania dróg transportowych, komunikacyjnych i wentylacyjnych. Natomiast zapewnienie stabilności komór podyktowane było ochroną podziemi przed zagrożeniem zawałowym i wodnym, a także miasta przed szkodami górniczymi. Podstawowym materiałem było drewno, którym zabezpieczano zarówno wyrobiska pionowe, jak i chodniki prowadzone w słabym górotworze (głównie w skałach płonnych). Rozległe komory podpierano kasztami z reguły wypełnianymi płonny urobkiem i mocno zanieczyszczonymi sortymentami soli. Bocheńską specyfikę stanowiła ich budowa z cienkich pni olchowych i brzoźowych. Bardzo rzadko stosowano, charakterystyczne dla kopalni wielickiej, kaszty konstruowane głównie z grubego drewna jodłowego. Część wybranych przestrzeni likwidowano poprzez całkowite ich wypełnienie płonnymi skałami oraz odpadami poprodukcyjnymi, tj.: deskami, wiklinowymi obręczami

¹⁰ A. Smaroń: *Dwie najstarsze relacje łacińskie o żupach krakowskich z XVI wieku*, „SMDŻ”, t. XI, 1982, s. 117–158; A. Smaroń: *Żupy krakowskie w poezji polsko-łacińskiej od XV do XVII wieku*, „SMDŻ”, t. XII, 1984, s. 89–108.

¹¹ J. Poborski: *Naturalne warunki rozbudowy kopalni soli w Bochni*, „Studia i materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, seria D: Historia techniki i nauk technicznych, z.1, Warszawa 1958, s. 216.

¹² D. Śladecki: *Kaplica Bł. Kingi w bocheńskiej kopalni soli*, „SMDŻ”, t. XV, 1989, s. 103–139.

i klepkami uszkodzonych beczek, zużytymi linami konopnymi i narzędziami pracy, a nawet nawozem końskim. Natomiast bardzo wąskie, strome komory pozostawiano z reguły bez dodatkowej ingerencji. Najstarsze z nich, wskutek wzmożonego oddziaływania Karpat, uległy całkowitemu zaciśnięciu, tylko po niektórych pozostały bardzo niewielkie szczeliny¹³.

Bardzo istotnym elementem zabezpieczania wyrobisk przed postępującą destrukcją było pozostawianie na obrzeżach eksploatowanych komór cienkiej skorupy solnej (kilkanaście do kilkudziesięciu cm). Nie tworzyła ona znaczącej podpory mechanicznej, była przede wszystkim osłoną otaczających je skał płonnych, mniej odpornych na skutki wahań wilgotności powietrza, spękania i obwały spowodowane ciśnieniem górotworu.

Specyficzną formą zabezpieczania niektórych pochyłych wyrobisk komorowych, stosowaną do XVIII w. (tj. do czasu wydzielenia w kopalni typowych poziomów wydobywczych), było wygradzanie w nich ciągów transportowo-komunikacyjnych, łączących rejony eksploatacyjne położone na różnych głębokościach¹⁴. Działania te najczęściej sprowadzały się do wypełniania rozległych komór kasztami olchowymi lub brzozowymi z pozostawianiem przestrzeni o wymiarach poprzecznych zbliżonych do chodnika. Natomiast wyrobiska poeksploatacyjne o bardzo dużym nachyleniu adaptowano wyłącznie do celów komunikacyjnych, wycinając w spąg stopnie, a w przypadku trudniejszych warunków geologicznych wprowadzając obudowę i schody drewniane¹⁵.

W XVIII i XIX w. zasadniczej przebudowie uległ układ komunikacyjny kopalni. Wówczas złożę, zarówno w obszarze częściowo wyeksploatowanym, jak i dziewiczym, rozcinano regularną siecią podłużni i poprzeczni¹⁶. Chodniki drążone w skałach zwięzłych z reguły nie wymagały zabezpieczeń górniczych. W słabszym górotworze wprowadzano obudowę drewnianą o zróżnicowanych wariantach rozwiązań.

¹³ Wzmożone oddziaływanie Karpat spowodowało, iż wyrobiska wypełnione silnie skompresowaną podsadzką z urobku są trudne od odróżnienia od otaczającego je górotworu.

¹⁴ Kopalnia do XVIII w. nie miała wydzielonych poziomów eksploatacyjnych. Transport i komunikację organizowano w pochyłych komorach oraz szybkach. T. Wojciechowski: *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej do 1772 r.*, „SMDŻ”, t. X, 1981, s. 45-101.

¹⁵ Klasycznym przykładem takiego rozwiązania są osiemnastowieczne Schody *Regis*, łączące poziomy od I do IV. Na ich umieszczenie wykorzystano przestrzenie komór eksploatowanych od XV do XVII w.

¹⁶ J. Charkot: *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej w latach 1772-1990*, „SMDŻ”, t. XXIV, 2005, s. 25-58.

Najczęściej stosowano odrzwia pojedyncze z wykładką¹⁷, rzadziej odrzwia podwójne, a sporadycznie obudowę całodrzewną. W najtrudniejszych geologicznie warunkach wprowadzano bardziej skomplikowane konstrukcje dostosowane do specyfiki miejsca: odrzwia z zastrzałami i spągnicami, obudowę z kostek drewnianych, itp.¹⁸.

W latach 70. XIX w. dotychczasowe ręczne, selektywne wybieranie najczystszych pokładów soli zastąpiono kruszeniem jej przy pomocy materiału wybuchowego. Zmienił się wówczas zasadniczo sposób zabezpieczania bardziej rozległych i mniej stabilnych przestrzeni poeksploatacyjnych. Nachylone i strome podkłady wybierano z dołu do góry. Urobek odspojony techniką strzałową rozbijano kilofami na mniejsze okruchy i przebierno ręcznie, pozostawiając w komorze skały płonne i zanieczyszczone okruchy soli. Tworzyły one naturalne zabezpieczenie i jednocześnie „rusztowanie” w kolejnych fazach eksploatacji stropowej części wyrobiska. Dla utrzymania odstawy na poziom przewozowy i dojścia do frontu robót w podsadźce wypełniającej wybraną część komory wygradzano drewnem pochyły chodnik z wydzielonymi dwoma przedziałami: komunikacyjnym i transportowym. W pierwszym montowano prostej konstrukcji schody, tzw. trepy, drugi tworzyła zsypania (suwaczka) obita deskami, czasami dodatkowo wykładana blachą¹⁹. Taki sposób zabezpieczania realizowany był do 1968 r., tj. do czasu zakończenia produkcji soli kamiennej. Wraz z podjętą wówczas eksploatacją techniką ługowania nie podejmowano w komorach systemowych działań ochronnych. Ich częściowe wypełnienie stanowiły tylko frakcje nierozpuszczalne osiadające na spągu.

Do końca XIX w. wyrobiska pionowe drążone w słabym górotworze obudowywano drewnem. Szyby, zwłaszcza w górnej mocno zawodnionej części, wymagały częstych napraw lub całkowitej wymiany nieodpornego na takie warunki materiału. Dlatego na początku XX w. stulecia zdecydowano się na odstępianie od wielowiekowej praktyki. W latach 1909-12 cały szyb *Campi* podczas przebudowy uzyskał zabezpieczenie mурowane²⁰. Nieco wcześniej, w 1905 r., analogiczną obudowę od powierzchni do poziomu I wprowadzono w szybie *Sutoris* oraz w niektórych jego podszybiach. Także zgłębiany w 1908 r. szyb *Trinitatis* zabezpieczony został w całości murem wykonanym z cegły.

¹⁷ Pierwotnie wykładkę stanowiło drewno szczypane, później deski, współcześnie wykorzystuje się najczęściej cienkie okrągłaki (do 10 cm średnicy), albo ich połowice (przecinane podłużnie).

¹⁸ J. Charkot, W. Jaworski: *Charakterystyka zabytkowych wyrobisk...*, s. 35-37.

¹⁹ E. Windakiewicz: *Solnictwo Sole kamienne, potasowe i solanki, ich własności, fizjografia, górnictwo i warzelnictwo*, część IV, Kraków 1930, s. 225; J. Charkot: *Zarys rozwoju przestrzennego...*, s. 49-50.

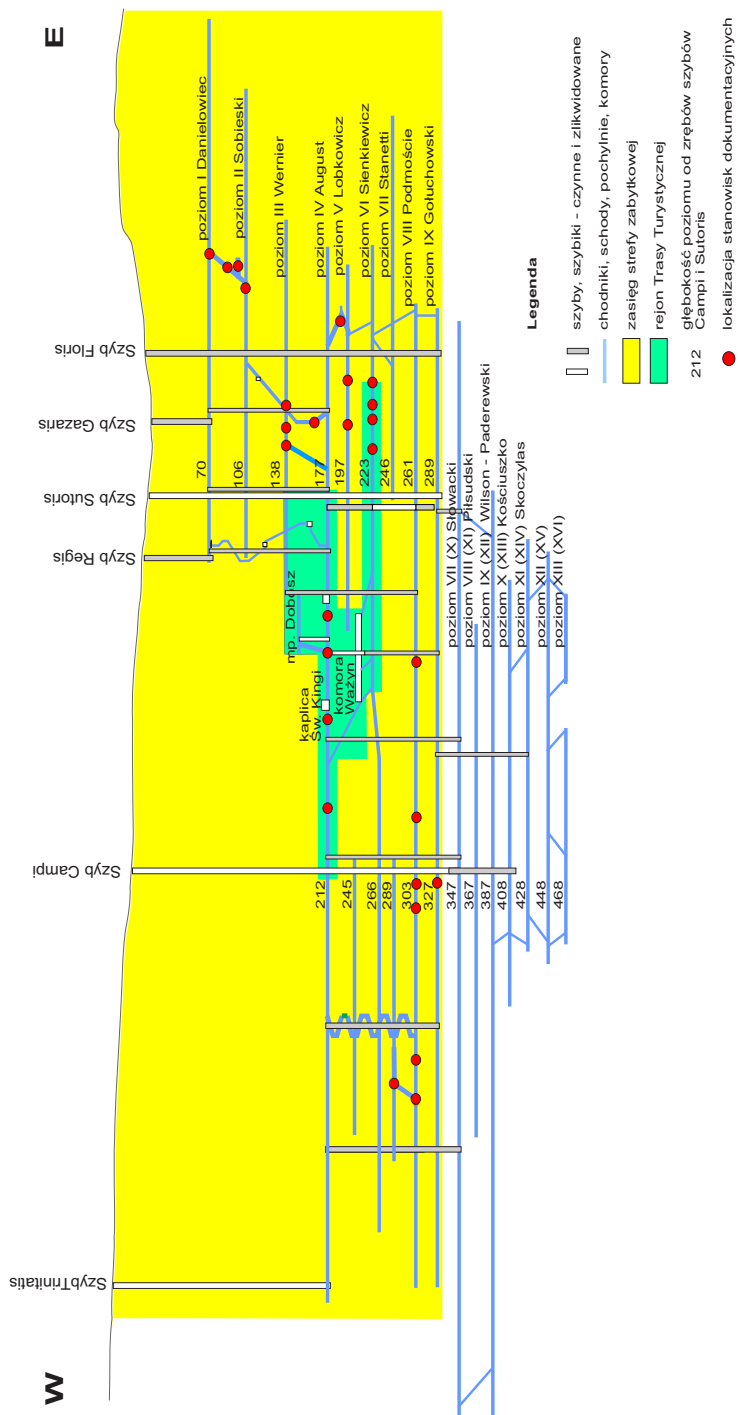
²⁰ E. Windakiewicz: *Solnictwo...*, część IV, s. 65-68

PRAWNO-ORGANIZACYJNE I FINANSOWE UWARUNKOWANIA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ

Rola kopalni bocheńskiej w gospodarczej historii naszego państwa znana była do połowy XX w. tylko w wąskim gronie specjalistów. Dopiero powstałe w 1951 r. Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, zgodnie ze swoją nazwą i misją, od początku swego istnienia prowadziło naukowe prace badawcze i popularyzatorskie tego wyjątkowego obiektu górniczego. Od 1979 r. rozpoczęto, przy współpracy z kopalnią bocheńską, systematyczną penetrację jej podziemi. Zgromadzony materiał badawczy i dokumentacyjny umożliwił przedłożenie wniosku o umieszczenie obiektu na liście zabytków. Stosowną decyzję wydał, z upoważnienia Wojewody, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Tarnowie w dniu 11 grudnia 1981 r. Ochroną objęte zostały najstarsze i najcenniejsze wyrobiska wraz z towarzyszącą im infrastrukturą. Strefa zabytkowa rozprzestrzenia się od poziomu I *Danielowiec* do poziomu IX *Gołuchowski* w układzie pionowym, a w rzucie poziomym od szybu *Trinitatis* na zachodzie po wschodnie krańce kopalni. Zakład był wówczas przede wszystkim przedsiębiorstwem produkcyjnym i koncentrował się na realizacji planów wydobywania soli. Ponadto bocheńskiej dyrekcji podlegała prowadzona z dużym rozmachem budowa nowej Kopalni Siedlec-Moszczenica oraz obsługa produkcji solanki w Otworowej Kopalni Soli Łężkowice. Podejmowane w latach 80. XX w. prace przystosowawcze bocheńskich podziemi do prowadzenia działalności turystycznej i sanatoryjnej realizowano przede wszystkim systemem gospodarczym. Przy bardzo licznej załodze rozbudowanego organizacyjnie przedsiębiorstwa nie stanowiło to znaczącego obciążenia dla podstawowych jego zadań.

Możliwości zakładu uległy zdecydowanemu pogorszeniu w 1990 r. wraz z zakończeniem eksploatacji w Bochni i jednoczesnym fiaskiem oddanej do użytku rok wcześniej kopalni Siedlec-Moszczenica. Nie podjęła ona planowanej produkcji solanki wobec likwidacji przewidywanego jedynej jej odbiorcy – Zakładów Sodowych Solvay w Krakowie. Próby eksploatacji soli kamiennej w ówczesnej sytuacji rynkowej okazały się zdecydowanie nierentowne²¹. Proponowana przez dyrekcję kopalni bocheńskiej sprzedaż solanki do warzelnicy próżniowej w Wieliczce wymagała bardzo kosztownej restauracji rurociągów przesyłowych i woli ścisłej współpracy tamtejszego

²¹ Budowę Kopalni Soli „Siedlec – Moszczenica” rozpoczęto w 1975 r. Formalne uruchomienie zakładu nastąpiło dn. 02.01.1989 r. Ograniczone wydobywanie soli kamiennej prowadzono do końca 1994 r.

Rys. 1. Zasięg strefy zabytkowej, trasy turystycznej i lokalizacja stanowisk dokumentacyjnych w kopalni bocheńskiej

zarządu. Problemy te zbiegły się z zakończeniem produkcji w Łęzkowicach podyktowanym wyczerpaniem się zasobów przemysłowych złoża. W warunkach przemian ustrojowych i przechodzenia na gospodarkę rynkową podjęte starania o pozyskanie środków inwestycyjnych na restrukturyzację zakładu nie przyniosły pozytywnych rezultatów. Zabytkowa kopalnia w Bochni skazana została na finansowanie z budżetu państwa. Dodatkowo ustawodawca zawęził wykorzystanie przyznawanych corocznie funduszy tylko i wyłącznie na prace likwidacyjne. Zgodnie z rozporządzeniami wykonawczymi do ustawy budżetowej, wydawanymi przez nadzorujące zakład Ministerstwa²², otrzymywane środki nie mogły być kierowane na prace górniczo-konserwatorskie, natomiast kontrola ich wykorzystania sprawowana była przez Państwową Agencję Restrukturyzacji Górnictwa Węgla Kamiennego²³.

W przedstawionych powyżej uwarunkowaniach zdołano jednak stworzyć podstawową bazę i ramy organizacyjne do rozpoczęcia działalności turystycznej. Kopalnia w 1995 r. powołała dla jej obsługi spółkę Uzdrowisko Kopalnia Soli Bochnia, która wobec małej liczby gości, przynosiła przychody zaledwie pokrywające podstawowe koszty prowadzonej działalności. Przeprowadzane wówczas bardzo częste zmiany dyirekcji, inspirowane przez związki zawodowe i wprowadzane przez Radę Pracowniczą oraz nieuregulowany status prawny zakładu Siedlec-Moszczenica nie stwarzały dobrej atmosfery dla ochrony, a nawet przetrwania zabytkowego obiektu. Sytuację organizacyjną unormowało wprowadzenie w 1999 r. zarządu komisarycznego²⁴ oraz definitywne rozstrzygnięcie o likwidacji zakładu górniczego Siedlec-Moszczenica²⁵.

Prestiżowym wydarzeniem dla kopalni bocheńskiej było przyznanie jej tytułu pomnika historii na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 września 2000 r. Taka jej nobilitacja skłoniła Ministra Gospodarki do uznania możliwości kierowania części środków przyznawanych z budżetu na górniczo-konserwatorskie zabezpieczanie wyrobisk zabytkowych. Niestety, dopiero

²² Początkowo było to Ministerstwo Przemysłu, później Ministerstwo Gospodarki.

²³ Państwowa Agencja Restrukturyzacji Górnictwa Węgla Kamiennego pozostaje nadal organem rozliczającym wykorzystanie dotacji budżetowej.

²⁴ Decyzja Ministra Skarbu Państwa nr 10/99 z dnia 10.02.1999 r. Kopalnia pozostawała pod zarządem komisarycznym w okresie 19.02.1999 r. – 31.12.2005 r. i ponownie od 01.04. do 1.10.2013 r.

²⁵ Decyzja Ministra Przemysłu i Handlu DG/TM/96/1465 z dnia 30.09.1996 r. Przed rozpoczęciem likwidacji zakładu przez kilka lat rozważano różne warianty alternatywnego jego funkcjonowania: produkcji solanki dla warzelni w Wieliczce, eksploatacji wysokiej jakości soli kamiennnej na rynki zewnętrzne, składowania niebezpiecznych odpadów, wykorzystania istniejących wyrobisk do magazynowania gazu ziemnego.

wówczas stworzone zostały warunki finansowe do systematycznego prowadzenia tego rodzaju działań²⁶. Z kolei sprzedaż części udziałów spółki Uzdrowisko Kopalnia Soli Bochnia w 2001 r. umożliwiła napływ kapitału prywatnego²⁷. Efektem była poprawa warunków zwiedzania i podjęcie działalności leczniczej, skutkujące systematycznym wzrostem frekwencji²⁸.

Bardzo kontrowersyjnym rozwiązaniem była wprowadzona w 2005 r. zmiana formy zarządzania zabytkowym obiektem. Z formalno-prawnego punktu widzenia postawiono go w stan likwidacji, a dotychczasowy Zarząd Komisaryczny zastąpiono Likwidatorem²⁹. Dopiero w 2013 r. na okres przejściowy przywrócono Komisarza³⁰, a od 1 października tegoż roku przekształcono zakład w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością ze 100% udziałem skarbu państwa. Podstawowym jej zadaniem jest finalizacja do 2020 r. prac likwidacyjnych oraz zasadniczych robót górniczo-konserwatorskich. Do tego bowiem czasu zagwarantowano ustawowe ich finansowanie z budżetu państwa³¹.

Z chwilą wpisania kopalni bocheńskiej do rejestru zabytków w 1981 r. prace w strefie objętej ochroną wymagają akceptacji konserwatora. Do 1999 r. bezpośrednią opiekę sprawował nad nią Wojewódzki Konserwator Zabytków w Tarnowie. Po reorganizacji podziału administracyjnego kraju formalnie podlegała ona Małopolskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w Krakowie. W praktyce pozwolenia na prace górniczo-konserwatorskie w wyrobiskach zabytkowych wydaje Kierownik Delegatury Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Tarnowie.

Muzeum na podstawie uprawnień statutowych od 2012 r. jest również naukowym organem doradczym i opiniodawczym dla konserwatora³².

²⁶ Finansowanie prac likwidacyjnych i zabezpieczających w latach 2006 – 2013 prowadzone było na podstawie Ustawy z dn. 17.02.2006 r. o dotacji przeznaczonej dla niektórych podmiotów (Dz.U. Nr 64, poz. 446).

²⁷ W styczniu 2001 r. sprzedano 61% udziałów spółki Uzdrowisko Kopalnia Soli Bochnia jednemu przedsiębiorcy. W wyniku kolejnych zmian w strukturze kapitałowej spółki (dokapitalizowanie ze strony prywatnego inwestora) udział Kopalni Soli Bochnia spadł do 24%.

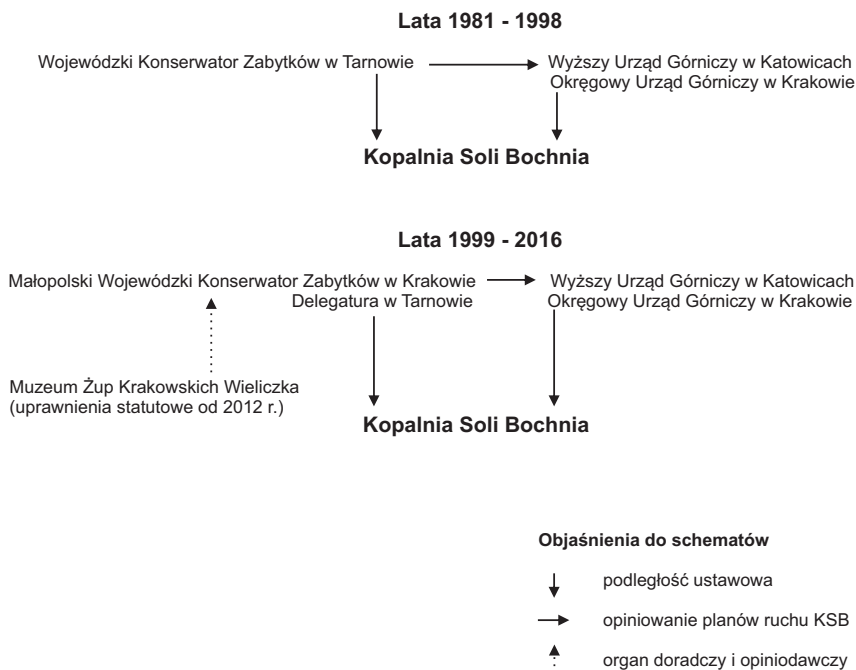
²⁸ Liczba zwiedzających kopalnię wzrosła z 60 tysięcy w 1996 r. do 150 tysięcy w 2013 r.

²⁹ Decyzja Ministra Skarbu Państwa nr 80 z dn. 24.12.2004 r.

³⁰ Od 1 kwietnia do 30 września 2013 r. kopalnia była pod Zarządem Komisarycznym, Decyzja Ministra Skarbu Państwa nr 17/2013 z dnia 25 marca 2013 r.

³¹ Ustawią z dnia 30 sierpnia 2013 r. o dotacji przeznaczonej dla niektórych podmiotów (Dz. U. z 2013 r., poz. 1160), Ustawa z dnia 14 września 2016 r. o zmianie ustawy o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2016 r., poz. 1592).

³² Statut Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka z 2012 r.

Rys. 2. Organizacja konserwatorskiego i technicznego nadzoru zabezpieczenia zabytkowej kopalni soli w Bochni

W 2003 r. muzeum wykonało opracowanie pt „Zabytkowe wyrobiska Kopalni Soli Bochnia pomnika historii w aspekcie konserwatorskim”. Bazując na materiałach z prowadzonej w latach 1979-88 inwentaryzacji naukowo-technicznej³³ oraz dokonując aktualizacji i weryfikacji zebranego materiału, wyodrębniono w strefie zabytkowej wyrobiska, które powinny być bezwzględnie zachowane. W pracy tej zdefiniowano również zasady postępowania konserwatorskiego w specyficznych warunkach kopalnianych. Ustalenia powyższe znalazły formalno-prawne zatwierdzenie w postaci „Zaleceń konserwatorskich dla Kopalni Soli Bochnia” wydanych w lutym 2013 r. przez tarnowską Delegaturę Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie³⁴. Wynika z nich, iż ochroną konserwatorską powinno być objętych 65 komór, 112 chodników, 3 szyby i 4 szybiki.

³³ J. Charkot, W. Jaworski: *Charakterystyka zabytkowych wyrobisk...*; A. Jodłowski, J. Charkot: *Dokumentacja wyrobisk górniczych...*

³⁴ Zalecenia konserwatorskie do prowadzenia robót górniczych oraz prac konserwatorskich i restauratorskich w wyrobiskach górniczych zlokalizowanych w granicach wpisu Kopalni Soli Bochnia do Rejestru zabytków i uznania za Pomnik Historii z dnia 6 lutego 2013 r. (OZT.5183.19.2013.GT1).

Kopalnia bocheńska jest nie tylko zabytkiem kultury materialnej i duchowej kilkudziesięciu pokoleń górników. Stanowi także niezwykle cenny obiekt przyrodniczy, ukształtowany przez miliony lat historii Ziemi. Walory geologiczne złoża doceniane były przez badaczy już co najmniej od XVIII w.³⁵ Najcenniejsze pod względem przyrodniczym rejonu szczegółowo zinwentaryzowano i w 2005 r. objęto dodatkową opieką prawną na podstawie Ustawy o ochronie przyrody³⁶ w postaci 27 Stanowisk dokumentacyjnych³⁷.

W latach 2003 – 2004 zintensyfikowano starania o umieszczenie kopalni na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO³⁸. Z obszernej korespondencji prowadzonej przez Kopalnię z Polskim Komitetem UNESCO wynikało jednoznacznie, iż jedyną możliwością jest poszerzenie istniejącego już wpisu kopalni wielickiej, które stworzy integralny obraz największego w Polsce i czołowego w Europie przedsiębiorstwa, funkcjonującego przez wieki pod nazwą Żupy Krakowskie³⁹. Jednak dopiero w 2008 r. możliwe było podjęcie takich starań⁴⁰. Obszerny i bardzo dobrze udokumentowany wniosek opracowany został przez interdyscyplinarny zespół pracowników Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, Kopalni Soli Bochnia i Kopalni Soli Wieliczka⁴¹.

Zgromadzony materiał zaakceptowany został przez Ministrów: Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Skarbu, a następnie przesłany w 2011 r. do Centrum Światowego Dziedzictwa w Paryżu uzyskując pozytywną opinię ICOMOS. Wyniki oceny eksperckiej po szczegółowej wizytacji kopalni we wrześniu 2012 r. sprawiły, że obradujący w Kambodży Komitet Światowego Dziedzictwa 23 czerwca 2013 r. bez zastrzeżeń dołączył kopalnię bocheńską do elitarnego, światowego grona za-

³⁵ C. G. Schober: *Nachricht von den pohlischen Salzgruben*, „Hamburgisches Magazin”, t. IV, Hamburg 1749.

³⁶ Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880. USTAWA z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

³⁷ Rozporządzenie Nr 64/05 Wojewody Małopolskiego z dnia 5 grudnia 2005 r. w sprawie ustanowienia stanowisk dokumentacyjnych w Kopalni Soli Bochnia.

³⁸ Społeczność Bochni z nadzieją, ale i sporą dozą sceptycyzmu odnosiła się wówczas do podejmowanych starań. Jedna z lokalnych gazet, doceniając walory zabytkowe kopalni, umieściła swoją publikację na ten temat pod zamiennym tytułem „Z motyką na Księżyc”.

³⁹ Korespondencja w Archiwum Zakładowym Kopalni Soli Bochnia.

⁴⁰ Do ich rozpoczęcia i finalizacji konieczna była zgoda i współpraca dyrekcji kopalni wielickiej.

⁴¹ *Wieliczka i Bochnia królewskie kopalnie soli. Wniosek o rozszerzenie miejsca światowego dziedzictwa „Kopalnia soli w Wieliczce” wpisanego na listę w 1978 r.*, opracowanie z 2010 r., mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

bytków⁴². Akt ten dokonany został poprzez procedurę rozszerzenia wpisu kopalni wielickiej w 1978 r.⁴³, także o wielicki Zamek Żupny. Takie rozwiązanie zapewnia integralność niezwykłego zjawiska jakim były Żupy Krakowskie. W uzasadnieniu wniosku podkreślano, że „...Poszerzenie wpisu kopalni wielickiej z 1978 roku o kopalnię w Bochni i zamek salinarny w Wieliczce jest niezbędnym dopełnieniem obrazu miejsca, gdyż dopiero prezentacja obu kopalni daje wyobrażenie o skali historycznego przedsięwzięcia technicznego, organizacyjnego i gospodarczego, jakim było przedsiębiorstwo królewskie, znane jako Żupy Krakowskie, będące do XVIII w. największym zakładem przemysłowym Europy i najważniejszym źródłem dochodu królów polskich...”. Dokonana w 2013 r. nobilitacja kopalni bocheńskiej stawia przed państwem polskim i zarządzającymi zabytkiem bardzo wysokie wymagania. Nowym, istotnym rozwiązaniem w tym zakresie jest umożliwienie kopalni aplikowania o fundusze unijne, pomimo tego iż pozostaje ona przedsiębiorstwem państwowym⁴⁴. Dużym wsparciem dla realizacji prac w ostatnich kilkunastu latach są również środki uzyskiwane za pośrednictwem Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

REALIZACJA PRAC GÓRNICZO-KONSERWATORSKICH W WYROBISKACH ZABYTKOWYCH

O konserwatorskim zabezpieczeniu kopalni jako obiektu zabytkowego w sensie prawnym można mówić dopiero od czasu umieszczenia jej w 1981 r. na liście zabytków krajowych. Niemniej jednak taki charakter miały sporadyczne działania realizowane już wcześniej w obiektach sakralnych, zwłaszcza w kaplicy Św. *Kingi*⁴⁵. Natomiast pierwsze, szerzej zakrojone prace górnicze, uwzględniające

⁴² Po rozszerzeniu wpisu dobro funkcjonuje pod tytułem „Królewskie kopalnie soli w Wieliczce i Bochni”. Swym zasięgiem obejmuje także Zamek Żupny w Wieliczce, wielowiekową siedzibę zarządu i administracji obu kopalń, w której mieści się obecnie Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka – Narodowa Instytucja Kultury.

⁴³ Wpisanie kopalni soli w Wieliczce na Pierwszą Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Raport końcowy Komitetu Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego, Waszyngton 5 – 8 września 1978 r.

⁴⁴ Wyjątek taki ustanowiono dla wszystkich przedsiębiorstw państwowych opiekujących zabytkami umieszczonymi na liście UNESCO.

⁴⁵ D. Śladecki: *Kaplica Bł. Kingi ...*, s. 103–139. Prace zabezpieczające oraz konserwatorskie prowadzono w kaplicy już w okresie międzywojennym i w latach odwilży po II wojnie światowej. Zasadnicze znaczenie dla przetrwania obiektu i nadające mu obecny charakter miały działania podjęte w 1980 r. pod kierownictwem inż. T. Steindla.

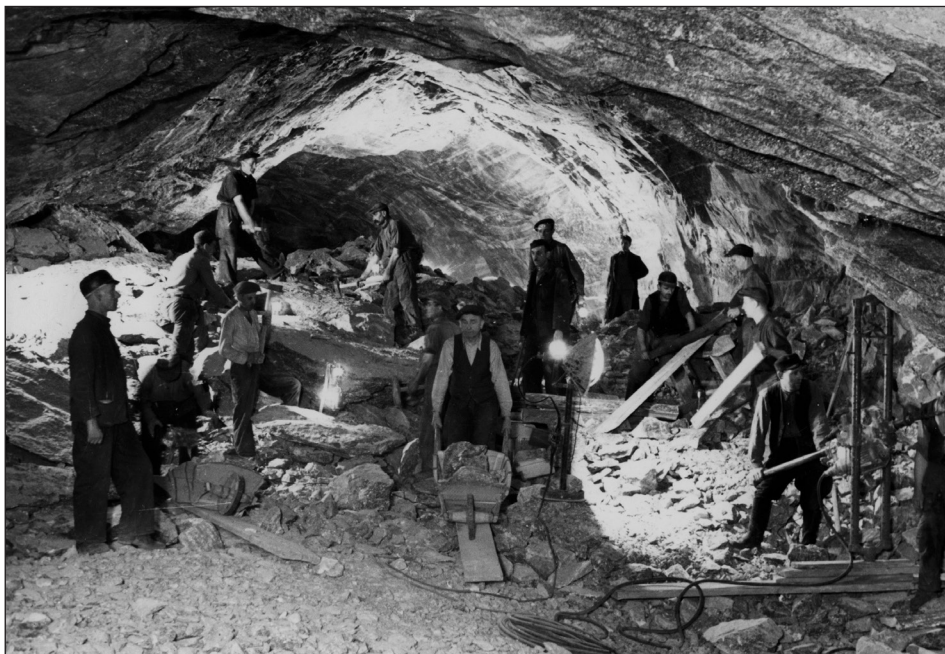
ochronę konserwatorską zabytkowych wyrobisk rozpoczęto w drugiej połowie lat 80. XX w. Wobec bliskiej perspektywy wyczerpania się zasobów przemysłowych złoża, podjęto przygotowania do uruchomienia działalności turystycznej i leczniczej, zarówno w podziemiach jak i na powierzchni. Przebudowano środkowy odcinek podłużni August na poziomie IV (od szybu *Campi* do poprzecznika *Ważyn*), powiększono gabaryty i zabezpieczono komorę *Ważyn*, która uzyskała pochylone połączenia z poziomami *August* i *Sienkiewicz*. Zrekonstruowano podłużnię *Sienkiewicz* na poziomie VI na odcinku od komory *Ważyn* do szybu *Sutoris*. Bardzo cenne w powyższych działaniach było wykorzystanie górniczego kombajnu chodnikowego⁴⁶. Uzyskiwane podczas jego pracy regularne płaszczyzny przebudowywanych i nowo drążonych wyrobisk uwypukliły piękno budowy geologicznej złoża, natomiast przy przechodzeniu w sąsiedztwie dawnych robót górniczych nie powodowały ich destrukcji. Podejmowane na tym etapie przedsięwzięcia konsultowane były z Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

Dzięki intensywnym pracom w krótkim czasie przygotowano podstawową podziemną bazę dla działalności turystycznej i sanatoryjnej oraz oddano w stanie surowym budynek do lecznictwa balneologicznego przy szybie *Sutoris*. Nie zdołano go jednak uruchomić przed zakończeniem eksploatacji soli, a przejście od 1990 r. na finansowanie budżetowe uniemożliwiło zakończenie niezbędnych prac. Sytuacja ta była główną przesłanką powołania w 1995 r. spółki Uzdrowsko Kopalnia Soli Bochnia, jednak wypracowywane środki nie pozwoliły na dokonanie przełomu w tym zakresie. Warto nadmienić, że projekt trasy turystycznej, uwzględniający wersję wstępną i model docelowy zwiedzania bocheńskich podziemi, opracowany został w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka pięć lat wcześniej, tuż po zakończeniu wydobywania soli⁴⁷.

Lata 90. XX w. to czas bardzo trudny dla realizacji prac górniczo-konserwatorskich. Brak uregulowań prawnych dla finansowania takich robót sprawiał, że prowadzono je tylko w przypadkach, w których ponoszone koszty można było uzasadnić potrzebami związanymi z likwidacją wyrobisk lub koniecznością za-

⁴⁶ Kombajn wypożyczono z Kopalni Węgla Kamiennego Brzeszcze.

⁴⁷ J. Charkot, W. Jaworski, R. Kurowski, J. Wiewiórka: *Projekt Trasy Turystycznej w Kopalni Soli Bochnia*, Wieliczka 1990, mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

Fot. 1. Prace eksploatacyjne w komorze Ważyn prowadzone w latach 40. XX w.

pewnienia bezpieczeństwa górniczego⁴⁸. Dodatkowo sytuację komplikował wspomniany brak stabilności kierownictwa zakładu. Zdołano jednak przebudować i zabezpieczyć centralną i zachodnią część podłużni *Podmoście* na poziomie VIII, zachodni i wschodni rejon poziomu *August* (pomiędzy szybami *Campi* i *Trinitatis* oraz od poprzecznika *Ważyn* do szybu *Sutoris*), dolne biegi schodów *Regis* (od poziomu III *Wernier* do IV *August*)⁴⁹ oraz zachodnią i centralną część podłużni *Danielowiec* (do szybu *Sutoris* do poprzecznika *Hrdina*). Realizację wymienionych przedsięwzięć poprzedzało już każdorazowo opracowanie przez Muzeum Żup

⁴⁸ W latach 90. XX w. likwidowano poprzez podsadzenie piaskiem i urobkiem z prowadzonych przebudów wyrobiska poziomów od X do XVI. *Inwentaryzacja historyczna likwidowanych poziomów Kopalni Soli Bochnia*, maj 1997 r., mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

⁴⁹ W latach 1996-98 zabezpieczono biegi od VIII do XI i dolną część biegu VII.

Fot. 2. Aneks sportowy w komorze Ważyn zabezpieczony i wyposażony w latach 80. XX w.

Krakowskich Wieliczka studium historyczno-konserwatorskiego⁵⁰. Część z nich prowadzona była w rejonie udostępnionym turystycznie, sukcesywnie powiększanym wraz z finalizacją kolejnych faz robót.

Uwarunkowania prowadzenia prac zabezpieczających zmieniły się po 2000 r. wraz z uznaniem kopalni za pomnik historii. Środki na przedsięwzięcia górniczo-konserwatorskie miały bowiem odtąd usankcjonowanie prawne w Rozpo-

⁵⁰ *Inwentaryzacja historyczno-konserwatorska poziomu V Podmoście w Kopalni Soli Bochnia*, luty 1993 r.; *Inwentaryzacja historyczno-konserwatorska oraz projekt techniczny rekonstrukcji schodów Regis w Kopalni Soli Bochnia*, maj 1993 r.; *Inwentaryzacja historyczno-konserwatorska wschodniej części podłużni August w Kopalni Soli Bochnia*, styczeń 1996 r.; *Podłużnia Danielowiec w Kopalni Soli Bochnia Inwentaryzacja historyczno-konserwatorska*, kwiecień 1996 r. mpis-y w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

Fot. 3. Stajnia w komorze Mysiur zabezpieczona i wyposażona w XVIII w.

rzędzeniach wydawanych przez Ministra Gospodarki⁵¹. Doprecyzowana została także praktyka realizacji nadzoru konserwatorskiego. Dopiero wówczas dotychczasowa ogólna akceptacja planu ruchu zakładu górniczego i rocznych programów robót podziemnych zastąpiona została wydawaniem pozwoleń na konkretne przedsięwzięcia w wyrobiskach zabytkowych. Decyzje konserwatorskie wydawano

⁵¹ Rozporządzenia Ministra Gospodarki uwzględniały odąd możliwość wykorzystywania dotacji budżetowej także na prace konserwatorskie.

Fot. 4. Stajnia w komorze Mysiur po pracach zabezpieczająco – adaptacyjnych z przełomu XX/XXI w.

po uprzednim opracowaniu studium historyczno-konserwatorskiego i zgodnego z zawartymi w nim zaleceniami projektu technicznego realizacji robót⁵².

Nowe uwarunkowania finansowe umożliwiły przeprowadzenie w szybkim tempie prac zabezpieczających w wyrobiskach sąsiadujących z trasą turystyczną, tj. w szybiku *Spalony*, komorach *Christian*, *Mysiur*, nr 74 oraz stajni *Mysiur*. Podjęte działania pozwoliły na włączenie do zwiedzania już w 2003 r. międzypoziomu *Dobosz*, położonego powyżej poziomu IV *August*. Ponadto w latach 2000-2001 przebudowano

⁵² Taka praktyka utrzymała się po 2003 r., po wykonaniu przez Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka opracowania: J. Charkot, W. Gawroński, W. Jaworski: *Wyrobiska zabytkowe...*

zachodni odcinek podłużni *Wernier*, wymieniając uszkodzoną obudowę chodnika pomiędzy poprzecznikami prowadzącymi do szybu *Sutoris* i schodów *Regis*.

Pierwszym, znaczącym przedsięwzięciem poza tym rejonem była rewitalizacja wschodniej części poziomu VI *Sienkiewicz*. Przebudowana została mocno zaciśnięta podłużnia tej kondygnacji, od wysokości szybu *Sutoris* po *Zejsście Lichtenfels*. Zabezpieczono i udostępniono większość poprzeczników prowadzących z podłużni *Sienkiewicz* do granic złoża. Roboty górniczo-konserwatorskie, przy wykorzystaniu różnorodnych rozwiązań technicznych, zrealizowano w pięciu dziewiętnastowiecznych komorach. W największej, komorze nr 81, zorganizowano nową atrakcję turystyczną – przeprawę łodzią. Cały zakres prac wykonano w latach 2004 – 2007. W 2008 r. rekonstrukcji poddano *Zejsście Lichtenfels*, łączące poziomy IV *August* i VI *Sienkiewicz*⁵³ wraz z dwiema przyległymi do niego komorami oraz rozpoczęto roboty w *Zejsściu Kalwaria*, rozprzestrzeniającym się od poziomu I *Danielowiec* do IV *August*⁵⁴. Ostatnie przedsięwzięcie było szczególnym wyzwaniem konserwatorskim i górniczym ze względu na bardzo cenne walory zabytkowe zróżnicowanych wyrobisk, jak i napotkane problemy techniczne. Zorganizowano trzy fronty robót, rozpoczynając prace ze skrajnych części *Zejsścia*. W górnym odcinku, pomiędzy poziomami I *Danielowiec* i II *Sobieski*, największe trudności wiązały się z odstawą urobku, wobec braku odpowiednich połączeń transportowych i stawianych przez Okręgowy Urząd Górniczy w Krakowie wymogów bezpieczeństwa⁵⁵. W środkowym, od poziomu II *Sobieski* do III *Wernier*, należało sprostać wysokim standardom konserwatorskim w wyrobiskach eksploatowanych i zabezpieczanych już od siedemnastego wieku, ze szczególnym obiektem – kaplicą Św. Józefa z 1722 r.⁵⁶ Mniej problemów stwarzało zabezpieczenie osiemnasto – i dziewiętna-

⁵³ Górna część *Zejsścia Lichtenfels* pomiędzy poziomami IV *August* i V *Lobkowicz*, służyła jednocześnie jako połączenie komunikacyjne dla ludzi i koni (tzw. końska droga).

⁵⁴ J. Charkot: *Zejsście Kalwaria – specjalistyczna trasa turystyczna w kopalni bocheńskiej*, Rocznik Bocheński, t. VI, Bochnia 2008, s. 201–211; *Inwentaryzacja historyczno – konserwatorska „Zejsścia Kalwaria” w Kopalni Soli Bochnia*, czerwiec 2002 r., mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

⁵⁵ Prace na tym odcinku realizowane były przez Przedsiębiorstwo Budowy Kopalń w Lubinie na podstawie *Projektu technicznego przebudowy i zabezpieczenia wyrobisk górniczych „Zejsścia Kalwaria” w Kopalni Soli „Bochnia” wraz z technologią wykonania robót opracowanego przez Fundację Nauka i Tradycje Górnicze z siedzibą w Wydziale Górnictwa i Geoinżynierii Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie pod kierunkiem Zenona Dudy*.

⁵⁶ Tą część ciągu komunikacyjnego zabezpieczyła firma WPBK–BIS–EXPORT Sp. z o.o. z Częstochowy na podstawie własnego projektu *Zabezpieczenie i przebudowa „Zejsścia Kalwaria” na odcinku łączącym poziom Wernier z poziomem Sobieski*”.

Fot. 5. Komora nr 81 na poziomie Sienkiewicz zabezpieczona i przystosowana do przeprawy łodzią

stowiecznych wyrobisk dolnego odcinka tego ciągu komunikacyjnego⁵⁷. Pomimo napotykaných wielu trudności ambitne zdanie udało się sfinalizować w pierwszym kwartale 2010 r.

⁵⁷ Prace wykonane zostały przez Wydział Robót Górniczych Kopalni Soli Bochnia na podstawie *Wytycznych historyczno – konserwatorskich dla prac zabezpieczających w dolnej części Zejścia Kalwaria w Kopalni Soli Bochnia*, opracowanych przez Józefa Charkota.

Fot. 6. Przebudowa wschodniego odcinka podłużni August

Bardzo ważnym zadaniem było również zrealizowane w latach 2005–2006 udrożnienie i zabezpieczenie osiemnastowiecznych schodów *Tesch*⁵⁸. Wyjątkowe w swych rozwiązaniach połączenie komunikacyjne, rozprzestrzeniające się od poziomu IV August do VIII Podmoście⁵⁹, powinno w przyszłości stanowić fundamentalny składnik specjalistycznej trasy turystycznej w zachodniej części kopalni⁶⁰.

Równolegle realizowano działania zmierzające do obniżenia niekorzystnego wpływu zagrożenia wodnego na strukturę zabytkową kopalni. Wydatne wycieki kopalniane, powstałe w latach 60. XIX w. we wschodach krańcach poziomów *I Danielowiec* i *II Sobieski*⁶¹ zostały zlikwidowane poprzez prace iniekcyjne. Ponadto na

⁵⁸ Z. Chmura i zespół: *Projekt techniczny przebudowy szybiku i schodów Tesch*, Biuro Projektów Górniczych w Krakowie Sp. z o.o., Kraków marzec 2005, PP KSB w Dziale Górniczym, mpis nie sygn.; M. Cichostępska: *Historia Kopalni Soli „Bochnia” po drugiej wojnie światowej*, praca magisterska, mpis w MŻKW nie sygn.

⁵⁹ J. Charkot, W. Jaworski: *Charakterystyka zabytkowych wyrobisk...*, s. 35–36

⁶⁰ *Studium historyczno-konserwatorskie wyrobisk zabytkowych w zachodniej części Kopalni Soli Bochnia*, lipiec 2014 r., mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

⁶¹ J. Charkot: *Zarys rozwoju przestrzennego...*, s. 36; *Inwentaryzacja historyczna likwidowanych wschodnich części poziomów Danielowiec i Sobieski w Kopalni Soli Bochnia*, październik 2001 r., mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

Fot. 7. Montaż zakonserwowanego obrazu do ołtarza głównego w kaplicy Św. Kingi

poziomie i podjęto szeroko zakrojone roboty dla ujęcia wód przenikających przez nieprofesjonalnie zlikwidowane szyby: *Regis*, *Wielki* i *Gazaris*.

W pierwszym dziesięcioleciu XXI w. sfinalizowano również znaczące prace konserwatorskie w obiektach sakralnych. W kaplicy Św. Kingi zabiegom takim poddano obraz w ołtarzu głównym, ilustrujący legendę o odkryciu soli w Bochni. Profesjonalnie przeprowadzona konserwacja doprowadziła do usunięcia warstwy przemalowania dokonanego w 1957 r. i ugruntowania pierwotnej warstwy malarzkiej z 1861 r.⁶² W ołtarzu bocznym zakonserwowano obraz św. Barbary i zabezpieczono zwieńczenie⁶³. Kompleksowym zabiegom ochronnym poddano ambonę, między innymi wprowadzając wokół niej elastyczną warstwę przejmującą destrukcyjne oddziaływanie ciśnienia górotworu.

Niezwykle ważnym dokonaniem była restauracja kaplicy *Passionis*. Barokowa polichromia na drewnianych ścianach i suficie z połowy XVIII w. została w następnym stuleciu przykryta tapetą. Po żmudnych pracach górniczych, zapewnia-

⁶² D. Śladecki: *Kaplica Bł. Kingi ...* s. 110.

⁶³ Prace konserwatorskie obu ołtarzy przeprowadził dyplomowany konserwator dzieł sztuki Jacek Kobiela.

Fot. 8. Polichromia na wschodniej ścianie kaplicy Passionis w trakcie prac konserwatorskich

jących stabilność konstrukcji obiektu sakralnego, przystąpiono do oczyszczenia i profesjonalnej konserwacji scen inspirowanych Nowym Testamentem⁶⁴. Wykonano również nową posadzkę z kostek solnych. Na ścianie ołtarzowej umieszczono krzyż przeniesiony z kaplicy Św. Kingi, a współczesny artysta namalował na niej scenę Golgoty⁶⁵. Kompleksowe prace uwieczniono ponownym oddaniem kaplicy do zwiedzania i poświęceniem w dniu 2 listopada 2005 r.

Od 2010 r. działania konserwatorskie skoncentrowano w dwóch rejonach kopalni – w zespole komór *Stanetti* i w górnych biegach schodów *Regis*. Schody zabezpieczano pomiędzy poziomami I *Danielowiec* i III *Wernier*, tj. na odcinku, na którym doszło do największej destrukcji elementów obudowy i wyposażenia. Realizacja robót otworzyła dostęp do siedemnastowiecznej kaplicy *Krucyfiks*⁶⁶. Podczas usuwania zalegającej podsadzki odnaleziono drewniane elementy jej dawnego wystroju. Odślonięto pierwotną jej przestrzeń wraz z ołtarzem wykutym

⁶⁴ *Inwentaryzacja historyczno-konserwatorska oraz projekt techniczny...*, maj 1993 r. Konserwacja kaplicy wykonana została przez Jacka Kobięłę.

⁶⁵ Autorem jest pracownik kopalni Mirosław Malaca.

⁶⁶ *Inwentaryzacja historyczno-konserwatorska oraz projekt techniczny...*, maj 1993 r.

Fot. 9. Polichromia na wschodniej ścianie kaplicy Passionis po konserwacji

w soli. Na początku 2013 r. ciąg komunikacyjny schodów *Regis*, który utracił swe znaczenie 90 lat wcześniej⁶⁷, przywrócono do stanu sprzed dwu i pół wieku.

Kompleksowymi pracami objęto eksploatowane w pierwszej połowie XIX w. komory *Stanetti II, III, IV i V*⁶⁸ na poziomie II we wschodniej części kopalni. Wyjątkowy pod względem historycznym, a zwłaszcza górniczym i geologicznym rejon, wymagał ogromnego nakładu pracy, dużej staranności oraz wyważonego podejścia dla zapewnienia bezpieczeństwa realizującym prace, a także i przebywającym tam turystom⁶⁹. Konsekwentne, systematycznie prowadzone roboty, bazujące na dużym doświadczeniu dozoru górniczego i załogi kopalni bocheńskiej, umożliwiły zabez-

⁶⁷ Górnicy schodzący do pracy korzystali ze schodów *Regis* do 1923 r.

⁶⁸ Komora *Stanetti I* rozprzestrzeniając się pomiędzy poziomami I i II zabezpieczona została w ramach realizacji prac w *Zejściu Kalwaria*.

⁶⁹ *Studium historyczno-konserwatorskie komory Stanetti II na poziomie II Sobieski w Kopalni Soli Bochnia*, sierpień 2011; *Studium historyczno-konserwatorskie komór Stanetti III, Stanetti IV, Stanetti V na poziomie II Sobieski w Kopalni Soli Bochnia*, styczeń 2012, mpis-y w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka; *Projekt techniczny zabezpieczenia komory Stanetti II na poziomie Sobieski w Kopalni Soli „Bochnia” wraz z technologią robót*, sierpień 2011; *Projekt techniczny zabezpieczenia komór Stanetti III-IV w Kopalni Soli „Bochnia” wraz z technologią robót*, kwiecień 2012; *Projekt techniczny zabezpieczenia komory Stanetti V w Kopalni Soli „Bochnia” wraz z technologią robót*, kwiecień 2012, projekty Firmy Górniczej „SolGór”, mpis-y w Kopalni Soli Bochnia.

Fot. 10. Przebudowa pierwszego biegu schodów Regis

Fot. 11. Bieg czwarty schodów Regis w trakcie prac zabezpieczających

Fot. 12. Podsadzka wypełniająca przestrzeń kaplicy Krucyfiks

Fot. 13. Kaplica Krucyfiks z wydobytymi z podsadzki elementami wyposażenia

pieczenie i oddanie do użytku całego zespołu komór *Stanetti*. Ponadto przebudowa fragmentu podłużni *Sobieski* w ich sąsiedztwie stworzyła niezbędne warunki wentylacyjne dla dla tego rejonu⁷⁰. Dzięki finalizacji powyższych przedsięwzięć *Zejście Kalwaria* wraz z komorami *Stanetti* tworzy udostępnioną w 2014 r. wyjątkową

⁷⁰ Projekt techniczny przebudowy podłużni poziom II *Sobieski* wschód, październik 2011, projekt Firmy Górniczej „SolGór”, mpis w Kopalni Soli Bochnia.

Fot. 14. Brygada górnicza Kopalni Soli Bochnia podczas prac górniczo-konserwatorskich w komorze Stanetti IV

trasę specjalistyczną⁷¹. Natomiast *Zejście Lichtenfels* i zabezpieczone wyrobiska poziomu *Sienkiewicz* posłużyły do zorganizowania w 2016 r. trasy przyrodniczej, na której oprócz walorów geologicznych rejonu prezentowane są kryształy o właściwościach fluorescencyjnych.

W latach 2014 – 2016 prowadzono również prace mające na celu udroźnienie podłużni *Lobkowicz* na odcinku od *Zejścia Kalwaria* do szybu *Sutoris*. Analogiczne roboty podjęto również w komorze *Vetulani* rozprzestrzeniającej się pomiędzy poziomami V *Lobkowicz* i VI *Sienkiewicz*. Zrealizowanie obu zadań umożliwi turystyczne wielowariantowe udostępnienie tej części kopalni.

Wspomnieć należy również o pracach związanych z wyposażeniem trasy turystycznej w obiekty techniki górniczej. Nad szybikiem *Ważyn* na bazie zachowanych oryginalnych elementów zrekonstruowano kierat węgierski. Analogiczne prace przeprowadzono nad szybikiem *Rabsztyn*, gdzie w komorze kieratowej z oryginalnym, nietypowym osiemnastowiecznym zabezpieczeniem górniczym zrekonstruowano krzyż konny. W rejonie podszybia zlikwidowanego szybiku *Regis* przeniesiono spoza trasy koło szczeblowe do transportu solanki. W poprzeczniku

⁷¹ J. Charkot: *Trasa specjalistyczna w Kopalni Soli Bochnia*, marzec 2014, mpis w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

Fot. 15. Komora Śmierdziuchy Dolna na Zejściu Kalwaria w trakcie prac górniczo-konserwatorskich

Christian zgromadzono urządzenia do transportu poziomego i wentylacji ślepych wyrobisk, a w sąsiednim poprzeczniku *Ważyn* umieszczono warsztat powroźniczy.

Niestety surową, naturalną atmosferę kopalni zakłócają wprowadzone w rejonie zwiedzania obce obiekty wystroju związanego z tzw. trasą multimedialną. Nadto prezentowany przy ich pomocy przekaz budzi w wielu przypadkach bardzo poważne zastrzeżenia merytoryczne.

PODSUMOWANIE

Górnictwo zabezpieczanie wyrobisk kopalni bocheńskiej prowadzono przez cały okres jej ponad siedem i pół wiekowego funkcjonowania. Związane było z zapewnieniem stabilności podziemnych przestrzeni, zapewniających realizację procesu produkcyjnego. Przyjmowano różnorodne rozwiązania dostosowane do lokalnej specyfiki bardzo zmiennego górotworu. Ulegały one niewielkim modyfikacjom wynikającym z postępu technicznego. Podstawowym materiałem do zabezpiecza-

Fot. 16. Zrekonstruowany na bazie zachowanych elementów kierat węgierski nad szybikiem Ważyn

nia wyrobisk było drewno, które w warunkach górotworu solnego do dzisiaj najlepiej zdaje egzamin. Jego gatunki, gabaryty i budowane konstrukcje zabezpieczające uwzględniały warunki geologiczno-górnice.

Od 1981 r. roboty zabezpieczające w strefie kopalni wpisanej na listę zabytków muszą uwzględniać aspekty konserwatorskie. Przeprowadzona w latach 1979–88 przez Muzeum Żup Krakowskich, przy współpracy z kopalnią, inwentaryzacja i późniejsza dogłębna analiza uzyskanych materiałów umożliwiła wyodrębnienie najcenniejszych i zarazem reprezentatywnych wyrobisk. Niezbędne prace górnicze realizowane są w nich z zachowaniem rygorów konserwatorskich. Poprzedza je wykonanie studium historyczno-konserwatorskiego, które stanowi podstawę

Fot. 17. Przeniesione na trasę turystyczną z poziomu I Danielowiec koło szczeblowe do transportu solanki

dla rozwiązań w opracowywanym projekcie technicznym. Dysponując tymi dokumentami władze konserwatorskie wydają pozwolenie na prowadzenie robót.

Na przestrzeni 35 lat zmianom ulegał instytucjonalny nadzór konserwatorski nad zabytkowym obiektem. Wynikał on przede wszystkim z reorganizacji administracyjnej państwa.

Podstawowym źródłem finansowania prac górniczo-konserwatorskich jest dotacja, której wysokość corocznie ustala się w ustawie budżetowej. Znaczące jej uzupełnienie od kilkunastu lat stanowią środki z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej adresowane na konkretny zakres prac, mających związek z ochroną środowiska. Od 2014 r. kopalnia może starać się także o środki z funduszy unijnych.

Przez pierwsze dwa dziesięciolecia funkcjonowania kopalni jako obiektu zabytkowego przedsięwzięcia konserwatorskie realizowano w niewielkim zakresie. W latach 80. XX w. zakład koncentrował się jeszcze na działalności produkcyjnej, natomiast w następnym dziesięcioleciu głównym problemem był brak środ-

ków finansowych. Dopiero po 2000 r., kiedy wpisano kopalnię na listę Pomników Historii umożliwiono przeznaczanie zasilania budżetowego na realizację tego rodzaju robót, wówczas nabrały one właściwego tempa. Szczególną rangę uzyskały po umieszczeniu kopalni w 2013 r. na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Zasadnicza część podejmowanych robót skoncentrowana została dotychczas na poziomach od I do VI, w wyrobiskach najcenniejszych pod względem prezentowanych wartości zabytkowych. W pierwszej fazie ich realizacji skupiono się na zabezpieczeniu wyrobisk przewidzianych do turystycznego udostępnienia na poziomach IV *August*, VI *Sienkiewicz* i międzypoziomie *Dobosz*. Uzyskano dzięki temu w 1995 r. warunki do uruchomienia, po raz pierwszy w historii kopalni, zorganizowanego zwiedzania. W dalszych etapach prowadzono roboty w chodnikach i komorach przewidywanych do sprofilowanego tematycznie specjalistycznego udostępnienia.

Do największych przedsięwzięć górniczo-konserwatorskich w pierwszym okresie zaliczyć należy zabezpieczenie centralnej części podłężni *August* wraz z sąsiadującymi poprzecznikami oraz rozległej komory *Ważyn* i przystosowanie jej do pełnienia funkcji rekreacyjno-sanatoryjnych. W drugiej fazie szczególne znaczenie miały prace zrealizowane w zespole wyrobisk *Zejścia Kalwaria* rozprzestrzeniających się od poziomu I *Danielowiec* do IV *August*, a także łączących te kondygnacje schodów *Regis*. Podkreślić należy także profesjonalną konserwację osiemnastowiecznej kaplicy *Passionis* i udostępnienie siedemnastowiecznej kaplicy *Krucyfiks*.

Zasadniczy zakres prac górniczo-konserwatorskich wykonany został przez załogę Kopalni Soli Bochnia. Tylko zadania największe oraz wymagające specjalistycznego podejścia zlecano firmom zewnętrznym.

BIBLIOGRAFIA

- J. Charkot: *Problematyka zabezpieczenia i konserwacji zabytkowych wyrobisk kopalni wielickiej*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” (dalej: „SMDŻ”), t. XXIII, Wieliczka 2003, s. 9–35.
- J. Charkot: *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej w latach 1772-1990*, „SMDŻ”, t. XXIV, Wieliczka 2005, s. 25–58.
- J. Charkot: *Zejście Kalwaria – specjalistyczna trasa turystyczna w kopalni bocheńskiej*, Rocznik Bocheński, t. VI, Bochnia 2008, s. 201–211.
- J. Charkot, W. Jaworski: *Charakterystyka zabytkowych wyrobisk kopalni soli w Bochni*, „SMDŻ”, t. XVII, Wieliczka 1992, s. 7–59.
- A. Jodłowski, J. Charkot: *Dokumentacja wyrobisk górniczych podstawą ochrony zabytkowych kopalń Wieliczki i Bochni – rola Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, III Konferencja Muzeów Górniczych i Skansenów Podziemnych w Polsce, Wieliczka 2015, s. 147–159.
- J. Poborski: *Naturalne warunki rozbudowy kopalni soli w Bochni*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, seria D: Historia techniki i nauk technicznych, z.1, Warszawa 1958, s. 209–217.
- C. G. Schober: *Nachricht von den pohnischen Salzgruben*, „Hamburgisches Magazin”, t. IV, Hamburg 1749.
- A. Smaroń: *Dwie najstarsze relacje łacińskie o żupach krakowskich z XVI wieku*, „SMDŻ”, t. XI, Wieliczka 1982, s. 117–158.
- A. Smaroń: *Żupy krakowskie w poezji polsko – łacińskiej od XV do XVII wieku*, „SMDŻ”, t. XII, Wieliczka 1984, s. 89–108.
- D. Śladecki: *Kaplica Bł. Kingi w bocheńskiej kopalni soli*, SMDŻ”, t. XV, Wieliczka 1989, s. 103–139.
- E. Windakiewicz: *Solnictwo Sole kamienne, potasowe i solanki, ich własności, fizjografia, górnictwo i warzelnictwo*, część IV, Kraków 1930.
- T. Wojciechowski: *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej do 1772 r.*, „SMDŻ”, t. X, Wieliczka 1981, s. 45–101.